

JÜRGEN SARNOWSKY

OBJEVOVÁNÍ SVĚTA

Od *Marka Pola*
po *Humboldta*



VYŠEHRAD



Jürgen Sarnowsky

OBJEVOVÁNÍ
SVĚTA

Od Marka Pola
po Humboldta

JÜRGEN SARNOWSKY

OBJEVOVÁNÍ

SVĚTA

Od *Marka Pola*
po *Humboldta*

VYŠEHRAĐ

Z německého originálu Die Erkundung der Welt.
Die grossen Entdeckungsreisen von Marco Polo bis Humboldt
vydaného nakladatelstvím Verlag C.H.Beck oHG
v roce 2016 (druhé vydání) přeložil Jan Hlavička
Obálku, vazbu a grafickou úpravu navrhl Vladimír Verner
Odpovědný redaktor Filip Outrata
E-knihu vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,
v Praze roku 2017 jako svou 1650. publikaci
Vydání v elektronickém formátu první
(podle prvního vydání v tištěné podobě)
Doporučená cena E-knihy 180 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.
Praha 3, Víta Nejedlého 15
e-mail: info@ivysehrad.cz
www.ivysehrad.cz

Jürgen Sarnovsky
Die Erkundung der Welt.
Die grossen Entdeckungsreisen von Marco Polo bis Humboldt
Copyright © Verlag C.H.Beck oHG, München 2016
Translation © Jan Hlavička, 2017

ISBN 978-80-7429-871-4

Tištěnou knihu si můžete zakoupit na www.ivysehrad.cz

OBSAH

ÚVOD

Cestování a zpravování	11
------------------------------	----

1. VÁBENÍ

Bohatství a divy Asie	17
-----------------------------	----

Mezi zbožností a zvědavostí:

poutníci do Jeruzaléma v pozdním středověku.	17
---	----

Benátští a janovští kupci u Černého moře, v Levantě a na Dálném východu	21
--	----

Nejen Marco Polo: misionáři a vyslanci u Mongolů a Indů	26
--	----

Dobrodruzi v Přední Asii, Indii a v jihovýchodní Asii	36
--	----

2. TAJEMSTVÍ

Pobřeží Afriky	41
----------------------	----

Dobrodruzi hledají „Zlatou řeku“ a cestu kolem světa	41
---	----

První evropské opěrné body v Atlantiku	44
--	----

Volání zlata: z Ceuty k Riu d'Ouro	50
--	----

Na jih k mysu Dobré naděje	53
----------------------------------	----

3. PRONIKÁNÍ	
Kolem mysu Dobré naděje do Indie.....	61
V Indickém oceánu	61
Vasco da Gama v Kalikutu:	
nedorozumění a zklamání.	65
Portugalská Indie	69
Rané zprávy o Indii a jihovýchodní Asii	77
4. PŘEKVAPENÍ	
Nový svět na západě.....	81
Dlouhé hledání: západní cesta do Indie.....	81
Čtyři plavby Kryštofa Kolumba.....	84
Španělští dobyvatelé v „říších Indijců“	89
Amerigo Vespucci a další „objevují“ Ameriku.....	95
5. OBEPLOUVÁNÍ SVĚTA	
Po všech mořích.....	101
Magalhães a objevení jihozápadního průjezdu.	101
Ve službách španělské koruny: poprvé kolem světa... ..	104
Angličané a Nizozemci, kteří obepluli svět	109
6. PRŮZKUMY	
Záhady jižní polokoule	115
Boj o „ostrovy koření“	115
Pepř, muškát a děla: Nizozemci v jihovýchodní Asii ..	119
Hledání Terry australis a průzkum Pacifiku.....	124
James Cook a magie Jižního moře	128

7. MEZNÍ ZKUŠENOSTI

Kouzlo Dálného východu	137
Distance a respekt: obchodníci a jezuité v Číně	137
Japonsko mezi otevřením a uzavřením se světu	142
Nové perspektivy v Indii	147
Vitus Bering, Sibiř a severovýchodní průjezd	152

8. BĀDÁNÍ

Divy Nového světa	157
Do Kanady a na Newfoundland: průzkum atlantického pobřeží.	157
Severozápadní průjezd: Angličané a Francouzi v Severním ledovém oceánu.	161
Humboldt a vědecký průzkum Jižní Ameriky	165

EPILOG

Objevování, dobývání, poznávání	175
Časová tabulka	183
Prameny a literatura	189
Vyobrazení	198
Rejstřík míst a osob	199

ÚVOD

Cestování a zpravování

Člověk cestoval odedávna, usedlý způsob života je jev historicky spíše pozdější. K cestování jej často hnala už snaha přežít, a to buď proto, že ve svém sídlišti již nenacházel dostatek potravy, nebo že mu kontakt s jinými lidskými společenstvími sliboval výhody, ať materiální či nemateriální. Vedle obchodu a směny jej k tomu v průběhu času vedly též různé formy uspořádání společnosti a vlády, jež mohly probíhat násilně nebo pokojně. Hovoříme-li o „objevných cestách“, musíme alespoň ve třech starých světadílech, v Africe, Asii a Evropě, vycházet z toho, že ledacos už bylo nějak známo a že se lidé jen zřídka vydávali zcela novými cestami. Tito „objevitelé“ byli spíše ti, kdo jako první zanechali o svých cestách písemná svědectví, případně jejichž cesty jsou dnes známy díky jiným autorům. Většinou si vědomě volili určité cíle, aby se o nich dozvěděli něco bližšího, nebo plnili politicko-ekonomická zadání těch, kdo jim cesty financovali.

Objevné cesty stále znovu vyvolávaly zájem badatelů, ale jen zřídka ve shrnujícím, strukturovaném podání a s koncentrací na jednotlivé cestovatele. Navíc stály v popředí cesty moderní doby, které jsou přístupnější a známější. A proto se tato práce soustředí na vybrané evropské cestovatele od pozdního středověku až po počátek moderní doby. Ačkoli tyto cesty je třeba chápat i v kontextu jejich doby – a další tradice –, zde použijeme především jednu skupinu pramenů, a to cestopisné zprávy.

Takové zaměření umožňuje zcela nový přístup k tématu. Nejde zde ani tolik o „technické“ aspekty cesty, jako financování, vypravení, trasu, dopravní prostředky, ale spíš o vnímání jiných světů, jež

se průběžně měnilo, též podle předpokladů a představ, s jakými cestovatelé vyraželi, i v závislosti na jejich motivech a cílech. Chceme tak osvětlit počátky globalizace především z perspektivy dějin představ. Tím můžeme zřetelně ukázat, jak se Evropa – i přes setrvávající předsudky a mýlky – postupem času otevírala a obracela k jiným kulturním okruhům.

Cestopisné zprávy jako pramen je však třeba používat s velikou opatrností. To příkladně demonstruje jeden z ústředních pozdně středověkých „cestopisných bestsellerů“, který se zachoval ve více než 250 rukopisech, četných překladech a také v prvotiscích: je to Mandevillův cestopis. Dílo se člení na dvě části. V první se popisují poutě do Jeruzaléma, svatá místa a Káhira, ve druhé pak cesty do Afriky, na Blízký východ, do Indie, Číny, jihovýchodní Asie a do fiktivního království kněze Jana. Právě důraz na podivuhodné příběhy i na fantastické a nezvyklé prvky ve druhé části už dokládá literární, fiktivní charakter cestopisu. Zatímco první část ještě mohla vycházet z osobní zkušenosti, druhá se jeví jako kompilace cestopisných zpráv (Vilém z Boldensele, Odorik z Pordenone...), encyklopedií (Vincent z Beauvais, Petr Comestor...), literárních děl (román o Alexandrovi), historických děl (Flavius Josephus, Jacques de Vitry, Albert z Cách...) a dalších. Sporné je i jeho autorství. Jean de Mandeville nebo John Mandeville byl rytíř z anglického St. Albansu doložitelný na kontinentu v roce 1322, avšak kronikář Jean d'Outremeuse uvádí jako možného autora lékaře Jeana de Bourgogne (Bourgoigne).

Vidíme tak, že tento domnělý cestovatel byl vzdělaný muž, který na základě celé řady jiných děl přetavil vlastní – nebo snad i cizí – zkušenosti z cest v literární dílo. To Mandevillovu cestopisu nijak neubírá na ceně jako prameni. I tak ukazuje představy své doby, na nichž se spolupodílel a které zároveň ovlivňoval. V této souvislosti je zajímavé, že text mimo jiné dál šíří zcela běžnou představu Země jako koule a dokonce poukazuje na úlohu pólů, jakkoli zejména ve fiktivní části stojí v popředí legendární říše, bájná zvířata, divy, zázraky a netvoři.

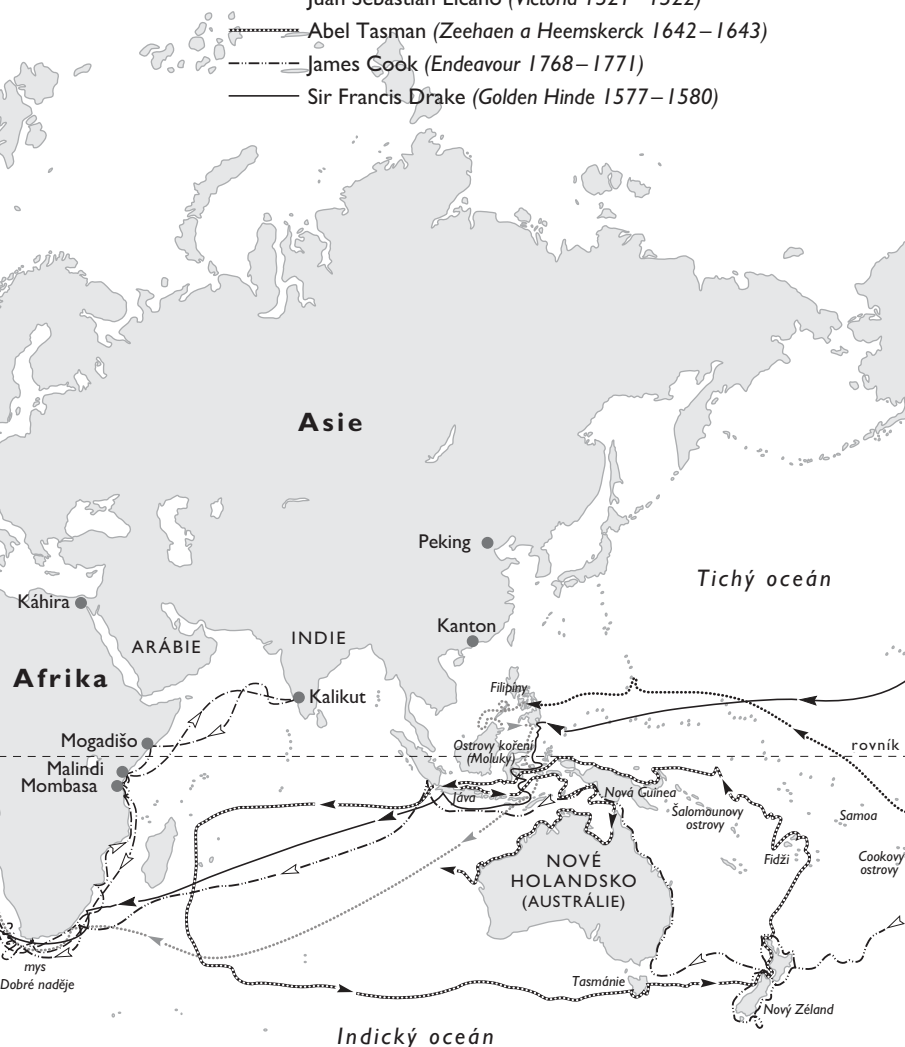
Toto zjištění lze generalizovat. Žádný cestovatel zážitky z cest nepředával bez úprav. Pokud nepřevzal dodatečné informace ze starších předloh nebo nevčlenil do vlastního díla cizí texty – dřívější staletí plagiát v moderním smyslu slova neznala –, potom bylo líčení dáno jeho původem a úrovní vzdělání, předchozími znalostmi, předsudky a subjektivním vnímáním. Cestopis tudíž podává především pohled regionu svého původu na cizí země a kultury, rovněž však reflektuje nový žitý svět, jež cestovatelé vstřebávali. A tak cestopisné zprávy podávají i „autentické“ informace, které v navštívených zemích mezitím zanikly a již se netradují. To znamená, že k pramenům musíme přistupovat kriticky, abychom z nich vytěžili představy autorů a jejich světa a poté jejich sdělení a dojmy správně zařadili.

V průběhu dějin necestovali samozřejmě jenom Evropané, ale i představitelé jiných kultur. Avšak objevné plavby Evropanů měly nejdalekosáhlejší důsledky – v neposlední řadě v následném vojenském dobytí a hospodářském ovládnutí objevených zemí, ale i v dějinách recepce textů. I když budeme věnovat pozornost i cestám jiných národů, přesto hlavním tématem této knihy zůstávají Evropané. Hrozí tím sice nebezpečí eurocentrického podání, tomu ale zabráňuje přístup z hlediska dějin představ. Omezení na období od pozdního středověku po počátek moderní doby, tedy na začátky evropské expanze, dává dostatečně široký záběr, neboť dochované cestopisy jsou relativně homogenní. Pomineme-li jejich literární charakter, pozorujeme v nich, tolik lze říci už předem, stále větší vědecký, geograficko-etnologický zájem, jenž však dosáhne vrcholu až Alexanderem von Humboldtem. Na následujících stranách tak představíme epochu až do časného 19. století, přičemž vyjeme z raných zpráv cestovatelů, kteří opouštěli latinskou Evropu ve 13. století.

Trasy objevných plaveb



- Vikingové: Naddod / Gardar Svavarsson / Erik Rudý / Bjarni Herjólfsson (asi 860–986)
- Kryštof Kolumbus (*Santa María* 1492–1493)
- · - · - · - Vasco da Gama (*São Gabriel* 1497–1498)
- Fernando Magellan / Fernão de Magalhães (*Victoria* 1519–1521)
- Juan Sebastián Elcano (*Victoria* 1521–1522)
- Abel Tasman (*Zeehaen a Heemskerck* 1642–1643)
- · - · - · - James Cook (*Endeavour* 1768–1771)
- Sir Francis Drake (*Golden Hinde* 1577–1580)



1. VÁBENÍ

Bohatství a divy Asie

*Mezi zbožností a zvědavostí:
poutníci do Jeruzaléma v pozdním středověku*

Abychom pochopili rané evropské objevy, musíme se nejdříve věnovat cestovatelům pozdního středověku. Středověk je v populárním chápání považován za epochu nepatrné mobility, leč neprávem. Právě v pozdním středověku se relativně velká část populace nějakým způsobem pohybovala po tehdejších pozemních a vodních cestách. Rolníci, řemeslníci a kupci mířili na trhy směňovat naturálie a výrobky; panovníci a šlechtici táhli s družinami z místa na místo, aby ve svém panství dávali najevo svou přítomnost; členové duchovních řádů, magistři a vaganti putovali do jiných klášterů a vzdělávacích zařízení, aby se ve svých společenstvích ujali nových úkolů, zprostředkovali své vědomosti druhým nebo si je naopak prohlubovali a doplňovali; diplomaté a zástupci stavů a měst cestovali na jednání a shromáždění, kde hledali společná řešení politických a hospodářských problémů; dále tu byli ti nejchudší, kteří jako „kočovní lid“ ustavičně táhli za obživou.

Nadto byli na cestách příslušníci všech sociálních vrstev, aby něco vykonali pro svůj potomní život, pro spásu své duše, nebo aby se káli za spáchané hříchy. Cíle těchto poutníků byly velice různé. Vzhledem k tomu, že takové cestování si vyžadovalo značné náklady, těšily se značné oblibě zejména regionální poutní cíle, například Canterbury v Anglii a Wilsnack v severním Německu. Vedle středních cílů, jako byl Thann v Alsasku, existovaly především tři velké poutní cíle, *peregrinationes maiores*, a to Řím, Santiago de

Compostela a Jeruzalém a s ním Svatá země a hora Sinaj. Hledáme-li počátky objevných cest, potom významná role přísluší právě těmto poutníkům a jejich zprávám, a to bez ohledu na jejich zcela jinou motivaci.

Četné zprávy po sobě zanechali zvláště pozdně středověcí poutníci do Jeruzaléma, v německém, nizozemském a francouzském, ale i v italském, anglickém a španělském jazyce. Nákladnost a náročnost takové cesty dovolovaly vydat se na pouť do Jeruzaléma jen málokterým – většinou bohatým měšťanům, vysoce postaveným duchovním nebo šlechticům. Byli z této skupiny cestovatelů také jediná, kdo opouštěli evropskou půdu a vydávali se do jiného kulturního okruhu – islámského. Jejich zprávy však mají pouze částečně osobní ráz a odráží se v nich jen málo vlastního pozorování; spíše často stavějí na starších předlohách a omezují se na stereotypní soudy. V souladu s duchovním cílem cesty se autoři často soustředili pouze na svatá místa a na Boží odpuštění, kterého se jim tam mělo dostat. Cizí země a jejich obyvatelé nebrali skoro na vědomí – anebo je vnímali pouze jako překážky v cestě za spásou své duše.

Přitom většinou značně reglementovaný průběh těchto poutí dával plnou možnost pro reflexi vlastních zážitků. Pokud poutník do Svaté země necestoval z Benátek přes Alexandrii a Sinajský poloostrov, což se dělo výjimečně, obvykle uzavřel v Benátkách smlouvu s nějakým patronem a ten se už postaral o detaily cesty. Přes možné zastávky, jakými byly například Rhodos a Kypr, se plulo do Jaffy, kde se poutníků ujaly úřady pánů země, mamlúků vládnoucích v Egyptě a Sýrii. Zástupci této vojenské kasty provázeli poutníky do Jeruzaléma a ke svatým místům. V Jeruzalémě sám existoval od roku 1336 klášter františkánů, již se poutníků ujímali a během jejich pobytu na ně dohlíželi, provázeli je a podporovali. Na sklonku 15. století měl kvardián františkánů právo pasovat nejvýše postaveného poutníka u Božího hrobu na rytíře Řádu rytířů Božího hrobu. Pokud poutníci nechťeli pokračovat ještě ke klášteru svaté Kateřiny na Sinajském poloostrově, vrátili se do Jaffy a nastoupili zpáteční plavbu do Benátek.

Dodatečné prvky do svých zpráv častěji zařazovali především ti poutníci, kteří přicestovali přes Egypt, centrum mamlúckého sultanátu. K nejstarším známým cestovatelům po pádu Akkonu a po ztrátě posledních křižáckých držav ve Svaté zemi v roce 1291 patří dva Němci, Vilém z Boldensele (vlastně Otto von Nigenhus, ministeriál kláštera v Brémách) a farář Ludolf ze Sudheimu, již zaniklé vestfálské vesnice, a to kolem roku 1330, respektive mezi roky 1336 a 1341. Vilém cestoval přes Konstantinopol, Krétu a Kypr do Týru, dále přes Akkon a Gazu do Egypta a nakonec se přes Sinajský poloostrov, Svatou zemi a Bejrút vrátil do Evropy. Ludolf jej ve své poutní zprávě místy přesně následoval, ale navzdory jeho závislosti na Vilémovi nacházíme u něj i samostatná pozorování, kterými jeho líčení nabývá na ceně.

Příkladem jsou zprávy o Alexandrii a Akkonu. Alexandrii popisuje jako „nadmíru krásnou a chráněnou vysokými věžemi a nedobytnými hradbami“ (*De itinere Terrae Sanctae*, str. 36), píše, že město samo je velice čisté a celé bíle omítnuté a vodu že v něm rozvádějí potrubím. Kromě křesťanského patriarchy zde vyzdvihuje kostel překrásně zdobený mozaikami a mramorem, ve kterém Benátčané denně sloužili mši. Přechod Alexandrie z křesťanských do muslimských rukou, k němuž došlo již dávno, zmiňuje bez emocí. Oproti tomu líčení Akkonu, druhého hlavního města křižáckého Jeruzalémského království, začíná poznámkou, že je mu do pláče, neboť „kdo má natolik srdce z kamene, aby jej nedojalo zničení a pád takového města?“ (tamtéž, str. 39). Pominulá краса Akkonu se oproti popisu Alexandrie jeví mnohonásobně umocněna. Zdi domů byly zbudovány z pravidelně otesaných kvádrů, okna kráslena sklem a malbami, ulice vynikaly čistotou a na ochranu před sluncem se nad nimi táhly plachty, početné tvrze šlechticů chránily vysoké věže, pevné zdi a železná vrata. Město bylo dobyto v roce 1291, srovnáno se zemí a ponecháno svému osudu. Ludolf přidává zprávu o jeho dobytí, hlavní vinu však spatřuje v nesvorných křesťanech.

Ludolf a jiní autoři byli tak sice ve svých zprávách zcela zaujatí, nicméně lze u nich občas pozorovat jistou vstřícnost nebo aspoň

neutralitu vůči muslimům. Tak tomu bylo i v patnáctém a v raném šestnáctém století. Zatímco německý dominikán Felix Fabri, který roku 1480 a v letech 1483–1484 podnikl cesty do Svaté země a napsal o nich několik zpráv, zůstával navzdory veškerému individuálnímu pozorovacímu talentu a pozitivním osobním dojmem naladěm vůči islámu nepřátelsky. Jiní cestovatelé, jako dolnorýnský šlechtic Arnold von Harff (1496–1498), se cizímu prostředí otevírali více. Arnold von Harff přicestoval přes Alexandrii do Káhiry jako údajný obchodník a zřejmě delší pobyt v Káhiře zastírá vymyšlenou okružní cestou ze Sinajského poloostrova do Indie, na Madagaskar, do Etiopie a k pramenům Nilu, během níž se mimo jiné údajně dostal – v převleku za muslima – do centra islámu, Mekky, a do dalších mešit. Harff, který ze svých cest přivezl slovníčky pro každodenní použití, například arabský a hebrejský, věnuje Káhiře větší prostor než Jeruzalému. V Káhiře měl kontakty s mamluky, zejména se dvěma konvertity německého původu, s jedním z Gdaňsku a jedním z Basileje, kteří jej seznámili s islámskými zvyky a náboženstvím. Přes jisté předsudky – například ohledně „lehkověrnosti“ muslimů, jež by tak šlo snadno obrátit na křesťanství – je na rozdíl od Fabriho veskrze věcný.

Těchto pár příkladů ilustruje, že dálkové cestovatele mezi poutníky pozdního středověku hnala už nejen zbožnost a touha po dosažení spásy duše, nýbrž i sklony k dobrodružství a zvědavost na cizí světy. Klasické poutnické cíle, tamní svatá místa a získání odpustku, zde sice i nadále stály v popředí, Arnolda von Harffa nevyjímaje, ale měly být pro čtenáře a tím pro možné pozdější poutníky co nejpresněji, takřka dokumentaristicky, popsány a zachyceny. Vložené prvky, jako líčení Alexandrie a Akkonu u Ludolfa ze Sudheimu nebo fiktivní část cesty u Arnolda von Harffa, přesto ukazují, že šlo rovněž o vyprávění o novém a o zprávy o dalekých zemích. Už poutnické zprávy tak přispívaly k šíření vědomostí o světě za hranicemi Evropy latinského křesťanství.

*Benátští a janovští kupci u Černého moře,
v Levantě a na Dálném východě*

Individuální cesty obchodníků, kteří za pozdního středověku navštěvovali vzdálené země, lze mnohem hůře zmapovat než cesty poutníků, neboť se často dají doložit pouze nepřímě. Zvláštní roli zde sehrávalo Středomoří s jeho starými, intenzivními kulturními a hospodářskými styky. Na křesťanské straně nabývala od 10. století stále více na významu italská pobřežní města, především Pisa, Benátky a Janov. Neomezovala se pouze na směnu zboží s cizími kupci, nýbrž si v jižním a východním Středomoří a ještě dále vytvářela opěrné body, jež jim sloužily za východiště obchodních cest. Vstup těchto pobřežních měst zpočátku příznivě ovlivňovaly i křížové výpravy, které jim umožňovaly etablovat se ve Svaté zemi. A tak se Pisané a Janované podíleli už na prvních křížových výpravách, zatímco Benátčané se do dění zapojili až roku 1100 potopením pisánských lodí u Rhodu. Poté mělo každé z těchto tří měst svou čtvrť v pobřežních městech Jeruzalémského království. Jejich vliv v byzantské říši oslabené četnými krizemi sílil. V roce 1182 byli Italové sice z Konstantinopole vyhnáni, ale už v 90. letech 12. století se vrátili. Dramatické změny pak přinesla čtvrtá křížová výprava, jež skončila roku 1204 dobytím Konstantinopole. Pisa se dlouhodobě neprosadila, zato Benátkám se podařilo vybudovat vlastní koloniální říši.

Tento vývoj nastal už roku 1202 dobytím Zary (dnešní Zadar). Když se v roce 1204 zrodilo na území Byzance Latinské císařství, Benátčané si zajistili důležité body při námořní cestě do Konstantinopole, Jónské ostrovy, Modon a Koron na Peloponnésu, Kykladské ostrovy (vévodství Naxos), ostrov Euboia (Negroponte) a jednu větší čtvrť v Konstantinopoli. Navíc mezi lety 1207 a 1236 dobyli Krétu (Candia), kterou se jim i přes častá povstání, trvající do roku 1299, podařilo udržet. Kréta byla osidlována z Benátek a podrobena tuhé koloniální nadvládě. Konstantinopol Benátčanům sloužila